

Αναδιφώντας το χθες (132)

Στο Ρέθυμνο των επιδημιών (II): ο «Λευκός θάνατος»

■ Του ΧΑΡΗ ΣΤΡΑΤΙΑΔΑΚΗ*

Επανερχόμαστε σήμερα στο θέμα που μας απασχόλησε την περασμένη εβδομάδα, που είναι και το κατεξοχήν θέμα των ημερών που διανύουμε, τις επιδημίες. Αναφερθήκαμε εκεί στο θέμα των επιδημιών του βιβλίου «Το Ρέθυμνο του Τρόμου», δηλαδή της πανώλης. Κάποιοι αναγνώστες ρώτησαν πού βρέθηκαν όλες αυτές οι πληροφορίες, για ένα τόσο εξειδικευμένο θέμα. Η απάντηση είναι ότι είχαμε ψάξει αρκετά για τις ανάγκες του βιβλίου «Το Ρέθυμνο του Τρόμου» αλλά και ότι οι ιστορικές πηγές είναι ανεξάντλητες, τόσο, που θα μπορούσαν να γραφούν ένα ή και περισσότερα βιβλία με την ιστορία των επιδημιών στην πόλη μας. Σε επίπεδο Κρήτης το έχει ήδη επιχειρήσει ο Θεοχάρης Δετοράκης (εικόνα), με το άρθρο του «Η πανώλης εν Κρήτη: συμβολή εις την ιστορίαν των επιδημιών της νήσου», που αναδημοσιεύτηκε εμπλουτισμένα στα «Βενετοκρατικά Μελετήματα (1971-1994)». Σε κάθε περίπτωση δεν πρέπει να ξεχνάμε τόσο ότι οι επιδημίες είναι κατά βάση ταξικές όσο και ότι η ιστορία τους, όπως και κάθε άλλο γεγονός, είναι επαναλαμβανόμενη.

Μπορεί οι επιδημίες της ευλογιάς και της πανούκλας να αποτελούν παρελθόν, όμως τη θέση τους ήρθαν να πάρουν άλλες, όπως εκείνες του Αids με 36.000.000 νεκρούς και του κορωνοϊού, με άγνωστο τελικό αριθμό θυμάτων. Όπως το διατύπωσε ο Βιτζέντζος Κορνάρος και το τραγούδησε για αιώνες ο απλός κόσμος της Κρήτης και της Επτανήσου:

Του κύκλου τα γυρίσματα, που ανεβοματεβαίνουν και του τροχού, που ώρες ψηλά κι ώρες στα βάθη πηαίνουν. Και του καιρού τα πράματα, που αναπαημό δεν έχουν μα στο καλό κι εις το κακό περιπατούν και τρέχουν.

Γι' αυτό και, όταν με το καλό περάσει η σημερινή επιδημία, θα πρέπει να θυμόμαστε ότι οι καταστάσεις σαν κι αυτή που ζήσαμε αποτελούν διαρκή πραγματικότητα στον Τρίτο και στον Τέταρτο κόσμο (στις φαβέλες, δηλαδή, πέρσι τις πρώτες δεκαετίες του περασμένου αιώνα, για την θεραπεία της οποίας κυρίως, αλλά και για άλλες ασθένειες, ασφαλώς, είχε οριστεί και μισθοδοτούνταν δημοτικός γιατρός. Κι επίσης με την ισπανική γρίπη του 1918 και τον δάγκειο πυρετό του 1928, όπως βέβαια και με τις κατά περιόδους ζωοανθρωπονόσους, Ελπίζω, όταν με το καλό περάσουμε την τρέχουσα στενωπό, να μην ξεχάσουμε ότι, όσο οι συνάνθρωποί μας συζούν με ζώα σε τρώγλες και αναγκάζονται να καταναλώνουν τα πιο άπιθνα από αυτά (νυχτερίδες, μурμηγκοφάγους κ.ά.), τόσο οι μεταφορές των σαν τον Covid 19 από αυτά θα γίνονται πιθανότερες. Κι όσο εμείς θα καταναλώνουμε περισσότερο κρέας, μετατρέποντας τα ζώα σε μηχανήματα παραγωγής του, ταίζοντας τα κοτόπουλα με κοκτέιλ διοξινών και μετατρέποντας τις αγελάδες σε σαρκοφάγα ζώα, τόσο τα μέχρι πρότινος κινηματογραφικά σενάρια θα γίνονται πραγματικότητες.

Σε μελλοντικές «Αναζητήσεις» θα μας δοθεί η ευκαιρία, θεού θέλοντος και κορωνοϊού επιτρέποντος, να ασχοληθούμε και με άλλες, πέραν της πανούκλας, επιδημίες που ταλάνισαν το Ρέθυμνο επί σειρά αιώνων. Θα ασχοληθούμε δηλαδή με την οστρακία του Μεσοπολέμου και το «γιατρικό» της, το γάλα γαϊδούρας και με την ευλογία και την προστάτιδα αγία της, για ορθόδοξες, καθολικές, εβραϊκές και μουσουλμάνες μανάδες. Θα ασχοληθούμε επίσης με τη χολέρα και τις αλληπάλληλες επιδημίες της, μια από τις οποίες παρ' ολίγον να είχαμε ζήσει (και πιθανόν να μην είχαμε επιζήσει...) οι παλαιοί Ρεθεμνιώτες, το έτος 1961. Προσωπικά ήμουν μόλις τριών χρόνων τότε, αλλά στη μνήμη μου έχει αποτυπωθεί ο τρόμος της εξάπλωσης μιας επιδημίας, που είχε μεν ξεκινήσει από την νοτιοανατολική Ασία, όπου οι άνθρωποι ζούσαν υπό φρικτές υγειονομικές συνθήκες, όμως από τότε «ο κόσμος είχε μικράνει πολύ», οι αποστάσεις είχαν αρχίσει να μειώνονται και ο κίνδυνος μετάδοσης ήταν παραπάνω από υπαρκτός. Αλλά και οι δικές μας υγειονομικές συνθήκες δεν ήταν τότε οι καλύτερες. Θυμίζω μόνο ότι το μεγαλύτερο πρόβλημα για τους πρώιμους τουρίστες της δεκαετίας του 1970 ήταν οι γαστρεντερτίτιδες, όχι όμως και για μας, που είχαμε αναπτύξει ανοσία, καλή ώρα όπως σήμερα οι Αιγύπτιοι και οι Ινδοί.

Θα ήθελα να ασχοληθούμε όμως και με άλλες επιδημίες: με τη λέπρα και τους «αμαρτωλούς» που συγκροτούσαν τις κοινότητες της, καταρχήν, στις Μεσσηνίες (εικόνα) και στα Κομεριανά τον 18° και τον 19° αιώνα, αλλά και στη Σπιναλόγκα από το 1903 μέχρι το 1957 και σε ίδρυμα στο Αιγάλεω μέχρι σήμερα! Κι ακόμα με τη σύφιλη, που έδινε και έπαιρνε και στον τόπο μας κατά τις πρώτες δεκαετίες του περασμένου αιώνα, για την θεραπεία της οποίας κυρίως, αλλά και για άλλες ασθένειες, ασφαλώς, είχε οριστεί και μισθοδοτούνταν δημοτικός γιατρός. Κι επίσης με την ισπανική γρίπη του 1918 και τον δάγκειο πυρετό του 1928, όπως βέβαια και με τις κατά περιόδους ζωοανθρωπονόσους, Ελπίζω, όταν με το καλό περάσουμε την τρέχουσα στενωπό, να μην ξεχάσουμε ότι, όσο οι συνάνθρωποί μας συζούν με ζώα σε τρώγλες και αναγκάζονται να καταναλώνουν τα πιο άπιθνα από αυτά (νυχτερίδες, μурμηγκοφάγους κ.ά.), τόσο οι μεταφορές των σαν τον Covid 19 από αυτά θα γίνονται πιθανότερες. Κι όσο εμείς θα καταναλώνουμε περισσότερο κρέας, μετατρέποντας τα ζώα σε μηχανήματα παραγωγής του, ταίζοντας τα κοτόπουλα με κοκτέιλ διοξινών και μετατρέποντας τις αγελάδες σε σαρκοφάγα ζώα, τόσο τα μέχρι πρότινος κινηματογραφικά σενάρια θα γίνονται πραγματικότητες.

Σήμερα όμως το θέμα μας είναι η φυματίωση, μια ασθένεια που μέχρι και τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο είχε λάβει διαστάσεις επιδημίας, όχι μόνο στις μεγάλες ελληνικές πόλεις, αλλά και στη μικρή δική μας. Στην πραγματικότητα οι θάνατοι απ' αυτήν στην Ελλάδα των 2.000.000 κατοίκων κατά την τελευταία ήδη δεκαετία του 19ου αιώνα είχαν ξεπεράσει τους 50.000 και ο ρυθμός τους αυξήθηκε με τις κακουχίες των Βαλκανικών Πολέμων του 1912-13, τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο στη συνέχεια, την αποκοτιά της Μικρασιατικής Εκστρατείας και στο τέλος με την καταστροφή που επέφερε και το 1.500.000 πρόσφυγες που δημιούργησε. Στο αποτέλεσμα αυτό μεγάλες είναι οπωσδήποτε οι ευθύνες και του συντοπίτη μας Ελευθέριου Βενιζέλου, όσο κι αν οι βιογραφίες κι οι αναφορές σ' αυτόν εξακολουθούν να είναι αγιολογία κι όχι ιστορικά κείμενα. Να σημειώσουμε εδώ ότι η φυματίωση, που φούντωσε μετά από όλες αυτές τις περιπέτειες, αλλά και τη χολέρα και την ασιατική γρίπη που επέφεραν, αποκλήθηκε και «λευκός θάνατος», εξαιτίας του χρώματος του προσώπου όσων έπασχαν απ' αυτήν.

Είναι αλήθεια ότι η φυματίωση στο Ρέθυμνο έθιξε κατ' αρχήν πολύ περισσότερο τον μουσουλμανικό πληθυσμό του, που στις αλληπάλληλες επαναστατικές περιόδους του 19ου αιώνα συνωστίζονταν, μαζί μ' εκείνον της υπαίθρου, μέσα στα «χεντέκια» του περιμετρικού τείχους. Γι' αυτό και αποτελεί εξαίρεση το γεγονός ότι οι συνωστισμένοι άνω των 15.000 μουσουλμάνοι δεν εξεγέρθηκαν στο Ρέθυμνο, σ' αντίθεση με τα Χανιά και το Ηράκλειο, επιτιθέμενοι στον λιγιστό χριστιανικό πληθυσμό, που κατοικούσε το από υγειονομική άποψη πιο ευνοημένο τμήμα της πόλης, το ανατολικό. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι τα περισσότερα «κονάκια» της σημερινής οδού Αρκαδίου είχαν περάσει στα χέρια χριστιανών, οι οποίοι βέβαια δεν ανήκαν στο προλεταριάτο αλλά στην αστική της τάξη. Οπωσδήποτε η φυματίωση ευνοήθηκε τόσο από τις κακές συνθήκες διαβίωσης όσο και από τις ελλείψεις υποδομής της πόλης, ιδιαίτερα εκατέρωθεν του Μακρού Στενού, τότε Ουζούν Σοκά (στην εικόνα, από εφημερίδα της εποχής, μουσουλμάνοι πρόσφυγες που έχουν καταφύγει στα τούρκικα εκπαιδευτήρια του Ρεθύμνου).

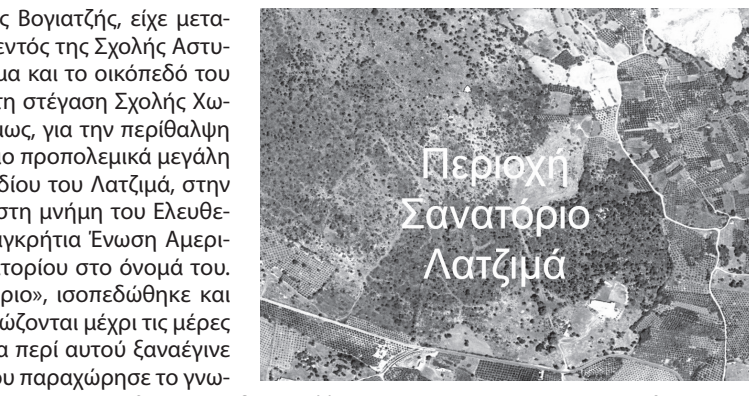

Στην Ευρώπη προς το τέλος της βιομηχανικής επανάστασης είχε αρχίσει να γίνεται συνείδηση ότι η έξαρση της φυματίωσης οφειλόταν κατά μεγάλο μέρος στις συνθήκες ζωής και εργασίας της εργατικής τάξης, οπότε είχε ξεκινήσει η δημιουργία και λειτουργία ανατολικών, σε μεγάλα υψόμετρα. Αν και τελικά αποδείχτηκε ότι τα ιδρύματα αυτά πολύ μικρή επίπτωση είχαν στην επιβίωση των φυματικών, μέχρι που το 1882 ο Ρόμπερτ Κοχ τεκμηρίωσε ότι η αιτία της βρισκόταν στον βάκιλο που πήρε το όνομά του, στην Ελλάδα τα ανατολικά συνέχισαν να υφίστανται, ακόμα και μετά την ανακάλυψη του φαρμάκου της φυματίωσης, της στρεπτομυκίνης, το 1944 και στη συνέχεια και άλλων αντιβιοτικών. Σημειώνουμε πρόχειρα εδώ τα ανατολικά «Σωτηρία» (σημερινό νοσοκομείο) και Πάρνηθας στην Αθήνα, Μαίναλο, Τρίπολη, Βυτίνας, Μεσσηνίας, Μυτιλήνης κ.ά. Ενα από αυτά, που δεν πρόλαβε να λειτουργήσει, παρότι βρισκόταν σε στάδιο ολοκλήρωσης, ήταν εκείνο που είχε οικοδομηθεί η Νομαρχία Ηρακλείου στο χωριό Λουτράκι Μαλεβιζίου, δυναμικότητας 100 κλινών (εικόνα σημερινή). Το πρόλαβε ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος και οι δραματικές συνέπειές του.

Στην Κρήτη ανατολικά είχε πρωτολειτηργήσει στα Χανιά, αρχικά σ' ένα διαρρυθμισμένο ελαιουργείο στην Καψαλώνα, κοντά στην Ξυλοκαμάρα της περιοχής του χωριού Νεροκούρου. Αργότερα λειτούργησε σε νεότευκτο κτήριο στην περιοχή του Αγ Πάννη, δεξιά μας όπως πηγαίνουμε από το ΜΑΙΧ στη Σούδα προς τη Νομαρχία Χανίων, σε πευκόφυτο λόφο. Η λειτουργία του έχει αφήσει στην περιοχή το τοπωνύμιο «Πρεβαντόριο» (<prevanatorium=φθισιατρείο, ανατολικά). Να σημειώσουμε ότι εκεί, αλλά και στην Καψαλώνα, είχε νοσηλευτεί μέχρι το 1931 ως φυματικός ο ποιητής Γιάννης Ρίτσος. Στο Ρέθυμνο στην οδό Μοάτσου, στη θέση του κτηρίου που στεγάει σήμερα τα ΕΛ.ΤΑ., είχε οικοδομηθεί γύρω στο 1920, με ενέργειες του γιατρού Θεμιστοκλή Μοάτσου, προέδρου του Παραρτήματος Ρεθύμνου του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού, ένας απολυμαντικός κλιβανός (εικόνα), για τον ιματισμό των ασθενών που έπασχαν από φυματίωση.

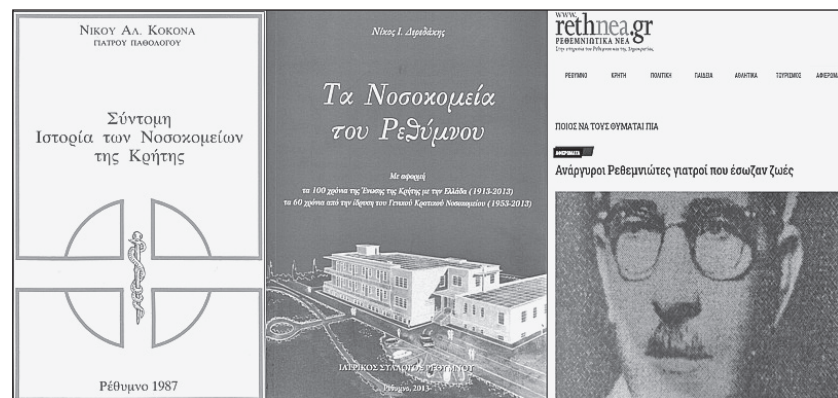
Μετά τον Β' Πόλεμο, το 1945, ο γιατρός Νικήτορατος Βογιατζής, είχε μετατρέψει το κτήριο του Ρωσικού Νοσοκομείου (σήμερα εντός της Σχολής Αστυφυλάκων) σε φθισιατρείο, μέχρι το 1951, που το οικόπεδο του παραχωρήθηκε στο Υπουργείο Δημόσιας Τάξης για τη στέγαση Σχολής Χωροφυλακής. Για τον ίδιο σκοπό, σε επίπεδο Κρήτης όμως, για την περιβαλψη δηλαδή των φυματικών, είχε παραχωρηθεί στο Δημόσιο προπολεμικά μεγάλη κτηματική έκταση στην ανατολική πλευρά του οροπεδίου του Λατζίμα, στην περιοχή «Άσπρος Ανήφορος». Κι αυτό, γιατί το 1936, στη μνήμη του Ελευθέριου Βενιζέλου, που είχε πεθάνει το έτος εκείνο, η Παγκρήτια Ένωση Αμερικής είχε αποφασίσει την κατασκευή παγκρήτιου ανατολικού ανατολίου στο όνομά του. Η περιοχή, που ακούγεται μέχρι σήμερα ως «Σανατόριο», ισοπεδώθηκε και δενδροφυτευτήκε με πεύκα, κάποια από τα οποία διασώζονται μέχρι τις μέρες μας. Όμως μεσολάβρησε ο Β' Πόλεμος, οπότε κουβέντα περί αυτού ξαναέγινε το 1949, οπότε μπήκε στη μέση ο Δήμος Ηρακλείου, που παραχώρησε το γνωστό μας οικόπεδο κοντά στην Κνωσό. Έτσι τελικά υπογράφηκε σύμβαση μεταξύ της Ελληνικής και της Αμερικανικής Κυβέρνησης, του Δήμου Ηρακλείου και της Παγκρητικής, οπότε στις 22 Αυγούστου 1953 το νέο νοσοκομείο εγκαινιάστηκε εκεί, με την επωνυμία «Παγκρήτιο Βενιζέλειο Νοσοκομείο Φυματιώτων».

Άρον άρον επέστρεψε στο χωριό του, όπου σε οικογενειακή συνέλευση εμπιστεύτηκε στους γονείς και στα αδέρφια του το μυστικό. Ο πατέρας του προσέφυγε τότε στο Αρκάδι (στην εικόνα με Πηγιανούς μια δεκαετία αργότερα), ζητώντας από το ηγουμενοσυμβούλιο του μοναστηριού να δώσει καταφύγιο στο παιδί του, σε απομονωμένο κελί, όπως συνηθίζονταν την εποχή εκείνη στα μοναστήρια, φυσικά επ' αμοιβή. Το τίμημα όμως ήταν μεγάλο για να μπορέσει ν' ανταποκριθεί, και η οικογένεια αναγκάστηκε αντί γι' αυτό να κατασκευάσει μια καλύβα με καλμία στην κορυφή του αμπελόφυτου τότε λόφου «Παπίδας». Σ' αυτήν ο εικοσάχρονος έζησε επί αρκετούς μήνες απομονωμένος, μέχρι που η υγεία του καλυτέρευε. Εκεί του πήγαιναν σχεδόν καθημερινά τα αδέρφια του φαγητό, το οποίο άφηναν σε απόσταση ασφαλείας, και ο ίδιος φρόντιζε για την απολύμανση των σκευών με βρασμό, προκειμένου να μη μεταδώσει την ασθένεια στην οικογένειά του. Στη συνέχεια επέστρεψε στο χωριό και δούλεψε για τρία χρόνια στα οικογενειακά χωράφια αλλά και στο μεροκάματο, σε αμπελοκαμμάτια και λοιπές αγροτικές εργασίες, προκειμένου να συγκεντρώσει τα αναγκαία χρήματα για τη συνέχιση των σπουδών του.

Προτάσεις ανάγνωσης

Όπως και την προηγούμενη φορά, έτσι και τα σημερινά προτεινόμενα για ανάγνωση βιβλία είναι σχετικά με το θέμα της στήλης, την υγεία στο Ρέθυμνο και στην Κρήτη. Το πρώτο είναι του αιμηνιστού γιατρού Νίκου Κοκονά, η «Σύντομη ιστορία των Νοσοκομείων της Κρήτης», που είχε κυκλοφορήσει σε ανύποπτη εποχή, το 1987, τότε που η ιστορία της ιατρικής στον τόπο μας ήταν ουσιαστικά tabula rasa. Το δεύτερο βιβλίο, πιο πρόσφατο αυτό, του 2013, είναι του δασκάλου Νίκου Δερεδάκη και φέρει τον τίτλο «Τα νοσοκομεία του Ρεθύμνου». Το τρίτο δεν είναι βιβλίο αλλά σειρά δημοσιευμάτων της καλής δημοσιογράφου Εύας Λαδιά, για τους ανάρργους Ρεθεμνιώτες γιατρούς του 20ού αιώνα (διαθέσιμα όλα στον διαδικτυακό τόπο της εφημερίδας «Ρεθεμνιώτικα Νέα» και στο «Πολιτιστικό Ρέθυμνο»). Προσωπικά έμαθα πολλά για τον συγγενή μου γιατρό Ιωάννη Στρατιάδα, για τον οποίο δεν γνώριζα ουσιαστικά τίποτα, παρότι ισχυριζόμην ότι ασχολούμαι με την ιστορία και της οικογένειάς μου...

* Ο Χάρης Στρατιάδης είναι Δρ Παιδαγωγικής-ιστορικός ερευνητής-συγγραφέας strharis@yahoo.gr, 2831055031